CIHM
Microfiche
Series
(Monographs)

ICMH
Collection de
microfiches
(monographies)

Canadian Institute for Historical Microreproductions / Institut canadien de microreproductions historiques

© 1999

The copy filmed here has been reproduced thanks to the generosity of:

Ukrainian National Federation Library
Toronto

The images appearing here are the best quality possible considering the condition and legibility of the original copy and in keeping with the filming contract specifications.

Original copies in printed paper covers are filmed beginning with the front cover and ending on the last page with a printed or illustrated impression, or the back cover when appropriate. All other original copies are filmed beginning on the first page with a printed or illustrated impression, and ending on the last page with a printed or illustrated impression.

The last recorded frame on each microfiche shall contain the symbol ⟶ (meaning "CONTINUED"), or the symbol ▽ (meaning "END"), whichever applies.

Maps, plates, charts, etc., may be filmed at different reduction ratios. Those too large to be entirely included in one exposure are filmed beginning in the upper left hand corner, left to right and top to bottom, as many frames as required. The following diagrams illustrate the method:

L'exemplaire filmé fut reproduit grâce à la générosité de:

Ukrainian National Federation library
Toronto

Les images suivantes ont été reproduites avec le plus grand soin, compte tenu de la condition et de la netteté de l'exemplaire filmé, et en conformité avec les conditions du contrat de filmage.

Les exemplaires originaux dont la couverture en papier est imprimée sont filmés en commençant par le premier plat et en terminant soit par la dernière page qui comporte une empreinte d'impression ou d'illustration, soit par le second plat, selon le cas. Tous les autres exemplaires originaux sont filmés en commençant par la première page qui comporte une empreinte d'impression ou d'illustration et en terminant par la dernière page qui comporte une telle empreinte.

Un des symboles suivants apparaîtra sur la dernière image de chaque microfiche, selon le cas: le symbole ⟶ signifie "A SUIVRE", le symbole ▽ signifie "FIN".

Les cartes, planches, tableaux, etc., peuvent être filmés à des taux de réduction différents. Lorsque le document est trop grand pour être reproduit en un seul cliché, il est filmé à partir de l'angle supérieur gauche, de gauche à droite, et de haut en bas, en prenant le nombre d'images nécessaire. Les diagrammes suivants illustrent la méthode.

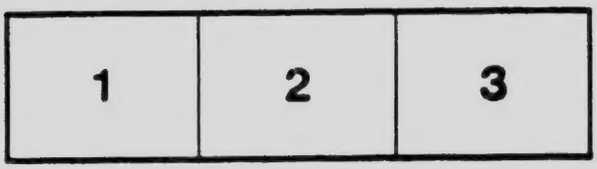

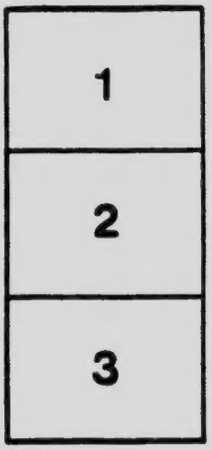

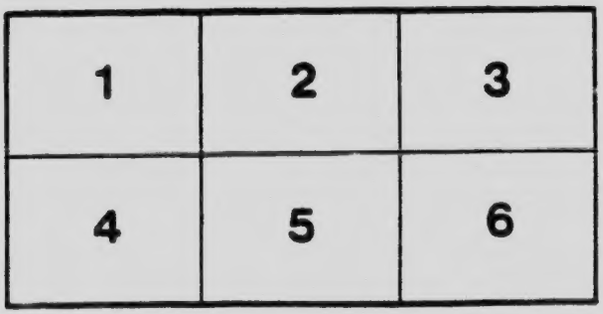

213.
C 314

ДЕВЯТЬ БРАТІВ
І ДЕСЯТА
СЕСТРИЦЯ ГАЛЯ

НАПИСАВ

МАРКО ВОВЧОК.

ОБОРОНА УКРАЇНИ
ОБОРОНА УКРАЇНИ
Ч. 20.
В ТОРОНТО

ВІННІПЕҐ, МАН.
УКРАЇНСЬКА ВИДАВНИЧА СПІЛКА
1916

ВОВ
ДЕВ

БІБЛІОТЕКА
Українського

I.

Жила собі удова коло Київа, на Подолї, та не мала щастя долї: було гірке її житє. Терпіла вона превелику нужду та вбожество. Жила удова коло гучного міста, де бучнії будинки стояли, де сяли, та виблискували церкви золотохресті, де люди з ранку та до вечера ворушили ся й метушили ся, а такого вбожества безпомощного, яке удова собі мала, то хочби і у глухій глуші по [illegible] — там, де людського житла анї садиб [illegible] найти, людського образу не стрінути й голосу не почути , а жити з птицею та із звірюкою, із деревом та із каменем, із горою та із рікою —що звірюка никає собі на здобич, птиця співа та щебече, дерево шумить, камінь лежить, гори висять ся, ріки течуть, а нема тобі кому помогти анї зарадити; нема кому тебе пожалувати, анї тобою запіклуватись.

Мала собі вдова девять синів а десяту дочку Галю. І вродили ся ті девять синів, як девять соколів, один у одного: голос у голос, волос у волос, тільки найменьший син був трошечки білїйший трошки благійший від других, а усї вони такі сьвіжі, сьмілі, чорняві хлопцї,аж глянути мило- І усї вони любили дуже, пестили й жалували сестричку свою Галю, а найбільш усїх менший. І усїх братів любила дуже і жалувала Галя малая, а над усїма меншого брата. Було, що підуть брати у бір по ягоди,або по гриби й візьмуть малую сестричку зі собою, то вже нікому не попустить менший брат нести

втомлену Галю, анї до кого Галя не піде на руки від меньшого брата. А як брати сами хотять часом гуляти та забарять ся та повернуть до дому пізно, усім Галя р..денька страх, а до першого, до меншого кинеть ся і ввіпеть ся, як пявочка, устоньками і обіветь ся, наче хмелинонька рученьками. А знов як не вгодять Галї брати, то Галя поплаче і погорює, плачучи й горюючи пожалуєть тай годї, а вже як менший брат чим її скривдить, так Галя й словечка не зможе вимовити і втїче од усїх і сховаєть ся од усїх і знайдуть її по тому, що вже сильненько ридатиме — а нїхто теж слїз не згамує, ручечок не одтулить від личка, тільки той менший братик.

Жила удова з дїтьми у хатцї — навіть би й хаткою звати не годило ся, хіба хижкою, — і стояла удовина хатка на луцї під горою, оддалїк собі від усякого иншого житла й садиби, стояла на широкій, зеленій луцї. З одного боку нависла гора камяна над хаткою, поросла лїсом і неначе грозила: — „От, як схочу — один камінець покочу і тебе, хатинку зовсїм придавлю". У право мимо хатки звивав ся шлях у місто — й який же тихий та пустий сей шлях мимо удовиної хатки і як же він що ближче до міста, усе людніїйш та грукотнїйш порошить і гурчить, а тамечки, де він вбіга на гору та вже улицї будинків купами до нього приступають, який же він гучний та людний та порошний!

Той самий шлях звивавсь у лїво по луцї мягкий та зелений тай ховав ся з очей геть усе по тій же луцї мягенькій. Від хатки узенька стежечка перехрещувала сей шлях і бігла до

самого синього Дніпра.

І певно, що кождий, кому лучило ся мимо їхати та хатку удовину бачити, то певно собі думав: що то за малесенька хаточка стоїть, як вона у землю увійшла й покривила ся; як віконечка скосили ся й як дашок убравсь у мох зелений і сивий. І не огорожена хатинка і нема сїней анї комори, нема садочка анї города коло неї, тільки стара тиха груша зі зломленою верховиною. І дітей округи скільки! А коли-б же хто звернув із шляху й ступив у хату, зобачив би той, що яка хата маленька і хоч кілько людей у хатцї живе, а зовсїм вона порожня сливе. Нїчого нема опріч лавок та узенької полички, що стояла з ложками. Піч потріскала ся й осїла; на припічку перевернений горщик, два кілочки у стїнї, що на їх нїчого не висить; стіл із розколиною, упродовж по серединї, що на йому нїчого не стоїть; ікона (образок) з витертим лицем, повита сухими і сьвіжими квітками. А коли б хто спитав дїточок: де ваші сорочечки? Де ваша одежина? -- дїтки тому показують, що їх сорчечки сохнуть от тамечки на березї, а иншої одежини в їх нема. А зимою? А у холод, у морози? Зима, холод, мороз! Отсе негарний час! Тільки він почина надходити, мати гірш плаче та усе перепитуєть ся: як то ми перебудемо? Як же то ми перебудемо! І нудно такеньки завсїгди перебувати холод, треба сидїти на печі загнувши ноги, а коли вибігти на луку та потанцювати по снїгу, то хутенько, наче опарений вкинеш ся у хату на піч і знов сидїти мусиш, загнувши ноги. Іграшка у докушну, або там яка друга докучить і обри-

дне — ще тільки малую Галю трохи тїшить і сьмішить, а усїх сердить ; знакома казка про Івася нїкого не поруша —тільки малую Галю трохи; день вже такий в Бога коротенький прудко вечір наступає й у хатцї темно робить ся. І сидять вони у темнотї на печі, дожидають матїр із поденьщини (з денної роботи) і мовчать, тільки часом Галя пожахнеть ся й шепотом питає:

— Що-ж, як гава прийде!

— Не прийде, — відказують їй усї

— А як вовк присуне? — шепче знов Галя.

— О, перестрашена! О, плохенька; — кажуть усї та усе ближче згортають ся до купи, а менший брат бере Галю на руки.

— А як вовк присуне? — знов таки запитує Галя і усї на Галю похмуряють ся, крім меншого; менший тихесенько Галю заспокоює і Галя заспокоюєть ся, ще часом і пісеньку заспіває про журавля, що „цибатий журавель, він до млина їздив, дивне диво бачив", і чує менший брат, як цибатий журавель іде до його і як дивне диво бачить; бо Галя, співаючи, під спів обома рученятами по обличчю ляскає. Пісенька якось не завважливо ввірветь ся, цибатий журавель зостаєть ся на дорозї, а Галя засипає в меншого брата на руках.

Нудно — нудно! У скосне віконечко видно луку під білим снїгом. Білий снїг то виблискує то виблиск тратить, — се місяць поринає в хмарах. Що отсе буде далї: чи заблискотить білий снїг ще лучше та засягне місяць із зорями, а чи повалить сьвіжий снїг, хуртовина заграє, забє віконечко схилене, занесе стежечки, заба-

рить матір? І що мати принесе їм?

От по снігу рипить прудкая, слабая, непевна ступа, двері у хатку відчиняють ся — мати прийшла. Вона прийшла помучена, дуже змерзла, — що вона принесла? Принесла хліба, картоплї, а коли ще трошки пшона на куліш, так уже й хвалить ся зараз дітям, що „от, діточки, ми собі зваримо куліш", — і усї дожидають кулїшу, а Галя то вже завчасу сидїтиме з ложкою в руцї та погукуватиме „мамо!" — і погукує так Галя, наче вона сама має відвагу поспитати про те, про що усї піклують ся і додає усїм сили терпеливійше дожидати. Після кождого поклику вона пригортаєсь до меншого брата, немов говорячи: „якая своя Галя!" А брат менший гладить її по головцї і дає на догад, що „славна Галя".

Запалена піч розгоряєть ся і тріщить, червоне полуміня грає на віконечку, з розколинок печі виходять струмки диму — хатинка разом і сьвітлом-огнем посьвіщаєть ся і димом наповняєть ся, ясно видно помучену і стару матір, що пораєть ся коло печі, та не можна розглядїти по обличю, які собі думки має, який вид — то здаєть ся, що душить її якась туга і чогось боязно їй і що від тії душної туги так вона метушить ся коло печі, що не від диму в неї і сльоза біжить.

Діждали ся — вечеря готова; Галя сьміеть ся й усї вечеряють і спати лягають. Огонь у печі потрохи погасає, наче сам починає дрімати, гасне зовсїм — у хатцї темнїсїнько, й усї засипають.

Ранїшний холод не хоче нїяк дати поспа-

ти, проймає і таки хоче побудити й таки обудить. Уже мати у печі запалила — дрова знов тріщать, полумя шибає, димно у хатці; в віконце світить наче сонечко і блищить сніг біленький. От сніданє готове й мати поспішаєть ся йти на поденщину і приказує їм бути розумниками і йде собі.

У неділю, в усяке сьвято, їм краще було: мати не ходила на роботу, можна було влїзти у її латані чоботи, загорнутись у її стареньку кожушаночку і хоч трудно, а все таки можна було погуляти (походити, побігати) коло хатки — і вони усї гуляли по черзї, навіть Галя, що сама уся була, може, не завбільшки чобота.

Потому мати їм казки усякі розказувала і усякі бувальщини. І що за такі славні часом казки, що то за сьмішні які! І дуже-б богато вони сьміяли ся й тїшили ся, коли-б їм не мішало неньчине обличе — таке обличе помучене та посмучене, дарма що вона не прискаржує нїчого й сама з ними разом всьміхаєть ся на усе сьмішне та потїшне у казцї.

Мати приносить чоботи.

Одного разу мати прийшла до дому і входячи, покликала старшого сина...

— „Що мамо?" — відказав старший син і скочив із печі на зустріч їй.

— „Що? Що? Що?" — покрикнули другі усї й посипали ся з печі, як достиглі грушки, а Галя простягла рученята до меншого брата й гукала вже:

— Кулїш! Пшоняний кулїш!

— „Нї" — відказали брати, куплячись тов-

плячи ся цікаві коло неньки.

— „Ні, піждіть, піждіть, мої голубята!" — промовляла мати, скидаючи з себе одежину, притрушена снігом та ледви дихаючи від утоми.

— „Бублики!" (обарінки) — гукнула Галя трохи нез-певна й наче лякаючи ся.

— О! о! о! — почуло ся поміж братів і що то у кождому тому „о" було дива та радощів!

— Бублики-ж? — гукнула Галя вже сьміло і у долонечки заплескала.

— Галю! Галю! Послухай бо, — промовив менший брат — слухай бо, мама принесли чоботи

— О, чоботи! — вигукнула Галя, наче занесла ся вже у саме небо голубе тай счепила ручечки.

Еге-ж, се таки й були чоботи. Старі, проношені, маленькі чоботи з великими латками на обох. Сьвіте мій! Як же ті чоботи з рук до рук передавали ся! чоботи розглядали, чоботьми любували, а Галя то ледви що не вицілувала чобіт — вона вже й устонька цяпочкою склала, — та засьміяла ся й не борячись хвилиночки, пожадала собі у чоботи вбрати ся й на усіх дивила ся радісно та жалібненько такеньки (так), серед хати, немов гарне малюваннє, тільки що зроду віку, мабуть не було малювання з таким личеньком сьміючим, з такими очима танцюючими.

Брати дивували ся, яка то Галя гарна у чоботах, прибираючись на другий день рано-рано рано-ранесенько йти далеко-далеко далеко-далеченько гуляти. Пішла-б вона гуляти, того таки самого вечера, коли-б не той вовк невір-

ний з лїсу, а що гірш -- турбував її той гава навісний, що не знає вона навіть, де він і сидить у сьвіті — чи у лїсї, чи під горою на луцї, чи у Днїпрі, у нуртї, — не знала, бачте, з якого боку його стерегти ся й звідки його берегтися, а може вискочить він і схопить її несподївано — негадано.

З сонньої Галї тихенько менший брат зняв чоботи і усї тодї по черзї почали їх приміряти і кождий казав, що йому чоботи як раз, наче влипли, хоч добре вони пригодили ся тільки старшому братови. Йому мати й принесла ті чоботи і принесла йому для того, що завтра хоче його забрати із собою у місто і віддати хазяїнови у наймити.

Старший брат йде служити. Всї журять ся.

До хазяїна! За наймита! Усї очі на його обернули ся, усї серденятка іздрігнули ся: хто дивуєсь, а хто засмутивсь; кого порушила надія на щось дивнеє і чуднеє, а кого то жах затомив, що скоїть ся; той у думцї вже випроважав його, другий зновуже прибирав ся його стрічати та почути не чутого з роду; инший замислившсь, як то вони сами без його житимуть...

Мати смутненька та трівожненька... А старший син відказав спокійненько на сю вісточку:

„Добре мамо!"

-- Як будеш добре служити, моя дитино, — заслужиш собі ласку, вислужиш заплату, — каже мати. — Дасть Бог милосерний, то потім собі й кожушок справиш... Добре синочку?

— Добре, мамо! — відказує їй знов син.

— Хазяїн твій, здаєть ся, чоловік хороший буде, а як що там і випаде тобі у службі... яке там лихо — горе, то ти приймай за добре... Коханий, ти перетерпи... Добре, синоньку?

— Добре мамо відказав знов син.

Вже більш мати нічого не могла казати, голосу у неї не хватило, неначе важка рука душила її; вона сиділа вже мовчки та тільки дивила ся на старшого сина та усе тіснійше душила її важка рука..

А старший син задумавсь і недбало, невважливо відказав братям, що товпили ся у хаті, стукали дверми, по черзї брали на себе чоботи, виходили у чоботах гуляти коло хатки, говорили про братову службу.

Місяць сьвітив у повні, зорі наче палали — одна зоря поломнійше від другої, мороз був сильний, аж тріщав, сніг хрускав під чобітьми на вдивовижу на прочудо. Навіть сам старший брат, уже який хлопець нелегкоумець, тай той як узяв на себе чоботи та вийшов — іде та все оглядаєть ся та зупиняєть ся раз-у-раз, наче його хто питає що хвилинки:

— Чий ти парубок — чий парубок у чоботах, чий бо ти? Скажи, будь ласка!

На другий день мороз такий самий, що вчора. Дерева тріщали на горі, ссипаючи з себе иней, сонечко сяло блїдненько, наче зблїдло й собі від холоду, наче теж змерзло; а усї брати вибігли з хатки проводити старшого брата, що вбраний в чоботи та у велику хустку неньчину ішов у місто.

— Ходім уже, дитино — промовила мати до старшого сина, а ви, голубята, зоставайте

ся здоровенькі, — каже вона до других.

Вони пішли, а у слід їм кричали голосочки: і „бувай здоров" — і „верни ся" і „вертайсь хутче", а Галя, то вона тільки вигукувала: братик милий, милий братик! Усї танцювали на морозї, поки зникли з очей вони, а потім повскакували у хатку на піч і усїм такеньки вже зробилось пусто-пусто без старшого брата; усї зажурили ся й затужили; у Галї вже слїзоньки капали.

— І я піду у найми! — каже один брат.

— От як! — промовила Галя, а слїзоньки закапали одна по другій швиденько.

— І я! І я! І я! — кажуть усї брати у один голос. У Галї слїзки закапали вже по три тай по чотири разом, гонячи одна одну.

— Ой, лихо! покрикнула Галя! — Усї підете! Усї мене покинете! І ти? І ти мене покинеш? Покид...

Та вже до меншого брата вона більше промовити не здолала — затулила личенко обома рученьками й гірко заридала.

— Годї, Галю, годї! — кажуть брати, слухай но, що тобі казатимемо...

Галя не слухала.

— Не плач, Галю! — каже менший брат і бере Галю до себе на колїна. — Я найму ся у службу та зароблю тобі чобітки... Відкрий бо личенько!

— Слухай бо, Галю, Галочко! — промовляв менший брат, — от яка-ж ти недобра! От як мене красно слухаєш! — Одна Галина ручка відпала від личенька і одно очко, повнїсеньке сльозою, зирнуло на братїка і ридане впинило ся.

— Помисли лишень, Галю, коли ми усї підемо у наймити, та усї собі чоботи покупимо, а тобі вже найкращі — ми усї собі кожухи покупимо, а вже тобі...

— І я піду у наймички! — вимовила Галя і друга ручка відпала від личенька і оченька вже весело виблискували у слїзках.

І порішили вони такеньки усї, щоб іти у наймити; а поки наймитиська служба, поки що, то було їм страх як нудно сидїти на печі і міцненький жаль посягав їх по старшому братови. Й усї вони дивили ся по всїх боках, або одно на другого, наче що загубили, без чого не знали. не вміли, як його бути.

Коротенький день прудко збігав, та їм здавало ся, що він кілька разів повертавсь назад, поки таки діждали ся вечера морозного й мати прийшла. Як тодї серденятка усї не вистрибнули з грудий, поки мати розказувала, що старший брат у хазяїнина, що йому так славно; буде спати він у теплій хатї й годуватимуть його добре.

— Чуєш? Чуєш? — промовляли брати один до другого. — От як йому буде! От як добре. — І Галя покликнула: О, славненько! О, любенько!

Та чогось у братів впали голоси їх дзвінкі і Галя якось слабенько плеще у долоньки, —раз тільки, а там і стихла. І мати, хвалячи житє його, запинила ся — слова мерли в неї на устах, уста трохи трусили ся. На вечерю був кулїш пшоняний, та нїхто до нього і не доторкнувсь і нїкого сон не змагав.

— Ви, дїточки, не скучайте за братїком — почала була мати, та голос вірвавсь і вмер; во-

на вливала ся гіркими-гіркими і як посліплена наче слізми, тільки ловила діток коло себе, схоплювала та поцілунками всипала та все голосній ше ридала.

Пішли дні за днями й часи за часами, попривикали діти, що нема старшого брата, та не перестали про нього думати — й сливе що годинки його згадувати то сим, то тим, то знов другим. Тепер уже усякі казки й бувальщини у свято вони покинули, а розмовляли з мамою про брата — у свято мама ходила його відвідувати і приносила від него вісти — усе вісти однакові, що здоров, що служить...

І се на усякі лади брали і на усякі лади про се балакали: уявили собі його хазяїна — знали вони, що хазяїн порядний чоловік, кравець сивий, ходить в синіх шараварах і у чорній свитці і шиє сам усякі кожухи й свитки; уявляли собі хату хазяйську — знали вони, що хата хазяйська у три віконечка, під тисовим дашком, а у хаті по білих стінах висять образки — птиці ряпопері, морський розбишака-турок у червоній чалмі з кинжалом у правиці; уявляли вони собі хазяйку — вони знали, що хазяйка молоденька і усе сидить біля віконця та вишивала собі очіпки шовком та золотом.

І чорну корову хазяйську собі уявляли вони із рижим телятком; а як розмова заходила про хазяйські санки та про білого коня, так Галя почала розкочуватись з боку на бік, наче вона вже сиділа на санках, а білий кінь швиденько віз санки по грудовому шляху.

Вони прибирали ся, як літечко прийде, частенько ходити до брата; як тільки що весна ди

хне, піти його відвідати. Еге ж! Підуть вони до нього, та побачать його й наговорять ся! Що то як дожидати бридко. Що то яка зима укропила холодна та люта!

Не добре поводит ся старшому братови.

От як у хатці та гадали про старшого брата і над усе в світі жадали з ним побачити ся і Галя таково вже частенько казала: „хоч би одним очком поглянути на його", — що вже тепер тільки вона скаже: „хоч би одним очком", усі знали, на що „одно очко" хоче глянути й зітхати.

А тимчасом хазяїни на старшого брата дивили ся за тим тільки, щоб бачили, чи справний він, чи не пустує і жадного йому словечка не промовили, крім якого приказу грозьби та лайки. І на пляцу, коло криниці, де він ходив що ранок й що вечір воду брати і де сходилось богато людий, рідко хто вважав на поважного тихого хлопчика, що він що день то робивсь похмурнійший та понурійший, у латаній сорочечці, у праховенькій свитці, не на його пошитій, у старенькій шапці, котрий терпеливо стояв на морозі пекучому, дожидав черги собі води зачерпнути, — ніхто до нього не озивавсь.

Перша робота була йому у хазяїна воду носити з криниці. В досвіта його слали до тієї криниці, далекої під горою на пляцу, коли ще усе місто бучне стояло у синій імлі, люди не уявляли ся, димочок не звивавсь і коли ще не було коло криниці нікого — часом хиба стрічала ся яка така наймичка гірка, або дві, тай се дуже рідко. Його відерце перше пробиває лід у криниці, що

у ночі замерз і таскав він повні відра під гору.

Притаскавши дві відра, котрі хазяйка у той таки час розливає на вмиванечко, на своє чорнобриве личенько, на білі ручки, та знов, знов ту ди й сюди його по хозяйству, — він знов йшов по воду. Сиза імла рідшала, димочок де-не-де вже зривавсь, уже люди попадали ся і коло криниці; вже товпило ся, купчило ся богато народу —треба дожидати черги. Він стояв та дививсь, як шпарко дбайливі городяночки поспішали, заспавши й гонила одна другу до криниці і від криниці; як йшли наймички, підїздили бочки. Сиза імла зникала; зходило сонечко й сяло яки ми-ж то блискучими, холодними, недружними ранками.

Повертавсь він з повними ведрами до хазяїв. Тут йому треба було двір промітати, носити дрова з сїний до хати, побігти до сусїди в вечері спитати, коли буде мученика Лаврентія — чи у середу, чи у четвер, бо хазяйка прибирала ся на іменини до Лаврентія шевця; або побігти до сусїди Меласї позичити троха дріжджей, бо хазяйка заходила ся ставити пироги; або побігти на торг купити за шага голок, коли хазяйка зломила голку — і богато побігушок й пошарнушок треба було йому спожити.

Та хазяйцї можна було вгодити — була хазяйка весела, дбала молодиця, що як вона не хазяїнувала, так, сидячи коло віконця, шила та вишивала та приспівувала і поглядала з вікна на прохожих людий та на себе у дзеркальце, що умисне й висїло тут проти неї на цьвяшку.

А хазяїну не можна було вгодити, — хазяїн був задирливий чоловік, а до того ще недобрий

дуже. Жінку свою він дуже любив, а тільки у ранці він очи розплющить, то вже й почав зачіпати та докучати її, й доти не відчепить ся, поки аж жінка незаплаче, або хоч заходить ся на плач — тоді він і довольний, скаже їй, що вона йому милійша над усе у світі й пожалує, й обіцяє купити якусь там витребеньку нову, — а що вже наймита маленького то він поїдав немилостиво. Тільки хоче, щоби зобачив, щоби було за що погрозити й прикрикнути, було за що й штовхнуть.

Хлопець із роду не відказав йому слова гіркого, та ніколи теж не виговорювавсь й не повинив ся — усе хлопчик приймає мовчки. Здаєть ся, що тая безодмовність дражнила хазяїна ще більше і цілісінький день він не так щиро працював із кожухами та кобеняками, як із тим, як би то лучше помучити терпеливого хлопця.

Минав день — який же холодний, блискучий, вражий день! От звечоріло. Хазяїн поніс роботу пошиту, хазяйка пішла до сусіди посидіти, поговорити, або до вечерні, наймит знов з відрами по воду до криниці приходив.

Вечерами зґрая коло криниці була гучнійша, ніж ранками. По трудах дневних і по роботі й по клопоті знимав ся регіт, заводили ся голосні розмови. Тут бачив хлопець, як инша весела дівчина і прудкая, що не посмирили її ані робота, ані труди, щиро співала й підтанцьовувала, танцювала і підспівувала з відрами на плечах на загальну втіху людську і на потіху; як возниці борють ся або прискають водою й ляка ють дівчат; як часом наймички, розваживши ся,

сміяли ся теж й грали ся між собою. Гомоніла зграя поки сонечко не заколувало ся, червоний захід не обгортав у кармазини — і мороз не крі пчав — дзвінко й різко відтупували ся усі ступні по снігу, ворітьми стукнули, у дзвін вдарено, рипить полозя й біжать санки і людський голос і собаче гавкане. І вечір згасає, який же холодний, червоний самітний вечір!

У хаті свічка горить. Хазяїн шиє, якусь полу від кожуха строчить, хазяйка вишивала кругленьку квітку на очіпку шовком, — сидять коло столу обоє. Наймит веде коня напувати, дає коню вівса й сіна і корову заганяє на ніч, теж упертого кабана заганяв, приносив у хату дров на завтра, щепив тріски на підпал, вигрібав попіл із печі, мазав хазяйські чоботи.

А хазяїн усе шиє, хазяйка вишиває і що не будь розказує чоловікови про те, що бачила на торзі, що чула від сусіди; хазяїн прислухує мов

чки й часто оглядає ся на наймита, прикрикує, пригрожує: буває й те, що уставав хазяїн, кидав роботу і карав свого наймита за те, що дверий не добре причиняв. Потому знов сідає й шиє, а хазяйка зиркнувши на хлопця, часом зітхнувши, знов почина розказувати далї.

У хаті душно та горячо; порозвішувані по стінах білих рябопері птиці, здаєть ся, сказили ся від сієї духоти — одні крила свої порозпростягали у розпущ та такеньки й зостали ся—нема сили полетїти, нема сили й крила згорнути; другі знов у такій самій розпуці стулили ся й нагогошили ся.

Скілько то разів, як гасили світло й хазяїн

і з хазяйкою спокійненько засипали й товстим сном спали, побитому, потомленому наймиту снило ся., що усї ті птиці рябопері зірвали ся із стїн і гучною, розпучливою зґраєю вють ся, бють ся, кружляють на його узголовячком усе скорше, усе горячійше і разом наче повів вітровий наче вода плескає — зникають ті птахи усї, широке та глубоке море колисає й плеще у береги, на березї сидить Турок у червоній чалмі, держучись за кинжал, дивлячись на наймита сміючими й поважними очима і начеб чимсь питаючи, в далекости киваючи...

Скільки то вже разів йому снило ся, що знїма його щось у воздухи з птицями, що падає він і розбиваєть ся. Скільки то разів у снї він плавав по глубокому морю й тонув у глубі!

Старший брат вертає до дому.

Зима доходила кінця, та холоди ще сильнії кріпили і брати з Галею сидїли на печі, підобгавши (підогнувши)ноги. Тихо було у вечері, коливчув ся хід і щось мигнуло мимо віконця.

— Мама! — покрикнула Галя.

— Нї, се не мама, — відказали брати.

— О! — шепотнула Галя, оченятка в неї побільшили ся, а бровенятка вище зняли ся.

— Не бійсь, Галю! — промовив менший брат, усї вони виглядали з печі витягнувши шиї.

Отже відчинила ся хатка — і старший брат уступив.

Господи сьвіте, який вигук, побачивши його! Як же до його кинули ся! Як же за його вхопили ся! Як же не знали, що казати й про

що спитати! Несподівані радощі такеньки усїх обхопили, що у голові закрутило ся, у очах усе округи заходило й затанцювало — усї обступили, ухопили старшого брата і більш чули, що він тутоньки, ніж його на вічі бачили, то й не вжахнуло нікого їх у раз, що старший брат смертно блїдий, що волосє в него поплутане та попатлане, що комір у сорочцї подраний, наче хто ухватив силоміць і що він не промовить слова, обіймаючись із ними усїма, тільки важко дихає. І Галя перша покрикнула:

— О, який же став ти білий! А який же став ти наймит! Такий самий, як я бачила, по дорозї за хазяйськими волами йшов! Такий самісїнький!

І Галя своїми жвавенькими оченятками у їх питала ся: — чи її правда!

Правда, правда! Зробивсь старший брат білий, як крейда й справжний наймит... Та чого-ж се комір розірваний, чого-ж се волосє поклочене? Чого-ж се обличе так покривило ся? Чому се дихає він тяжко та важко так?

Раптові радощі прудко десь подїли ся, — усї очи впили ся у старшого брата, усї дивили ся на його пильно й неспокійно і тепер уже бачили його добре.

— Сїдай, сїдай, братїку, сїдай, любий! Ти втомив ся, коханий! — щебетала Галя, прихиляючи тихенько старшого брата за руку, а благі оченята у трівозї перепитували усїх, що таке не гаразд, або що таке зробити, як запобігти?

Старший брат сїв на лавцї, а усї инші у рядочок коло його. Галя коло його стала та ди-

влячись та турбуючись і забула, яково тим босим малим ніжкам холодненько стояти.

Старший брат усе таки мовчав і дививсь у землю. А середній брат його поспитав:

— Як се ти до нас прийшов, брате?

— Хазяїн мене прогнав, — відказав старший брат. Довгенько ніхто нічого не промовляв.

Галя сховала личенько до старшого брата у коліна.

— Він тебе бив, мабуть? — поспитав знов середній.

— Він мене давно бив, з першого дня, — відказав старший.

— Чому-ж ти не втік від його, чому його зараз таки не кинув, брате? — з запалом та швидко промовив найменший.

— Булоб тобі втікати, — ледви чутно щебетала Галя, не знимаючи головки з братових колін. Було-б тобі до нас зараз прибігти... Любий, любенький любесенький братіку!

—Я хотів еще перетерпіти, хотів еще служити, —відказав старший брат.

Такого-такого було призбирало ся, як зобачать ся, розказати старшому братови про те, як вони усі теж підуть у наймити служити та заробляти, про те, які в їх тут були холоди та морози і як середній брат трохи пожару не наробив, узявши ся у печі розпалювати та не слухаючи Галї, наклав повну піч дров; і про те, яка Галя господиня вже стала й як варила їм сама картоплю; і про те, як Галя одного разу перелякалась на віки,признавши стару грушу коло хатки за гаву...

Такого-такого хотіли розпитати ся в його: як він що дня жив, що чув там у місті, де так людно й гучно завсігди... Та теперки не приходило нікому на думку ані розказувати, ані розпитувати: сиділи усі мовчки та тихо і усі дивились, як старший брат, у землю.

Галя не раз, не двічи (два рази) підносила головочку з братових колін не двічи не тричи і рученьки в гору простягала, поки не опинила ся у його сама на колінах, не обняла його за шию та не притулила ся личеньком до його плеча. Тоді й Галя втихла, тільки часочком тихенько міцнійше пригортала до себе старшого брата ніжнії рученятка.

Так вони сидячи діждали неньки. Ненька злякала ся, зобачивши старшого сина, вхопила його й цілуючи притягнула до віконця і в жаху оглядала його і питала: — Що таке стало ся? Що тобі, дитинко моя? Що? Коли? Як?

— Мене хазяїн вигнав, мамо, — відказав старший син.

Більш вона не питала вже нічого, тільки подивилась на його довше та міцнійше його обняла та заплакала.

— Не плач, мамо! — каже старший син.

— Як знайдеть ся хазяїн де, вишукаєть ся яка служба, я знов служити піду.

— Ох, дитино моя, дитино моя! — промовила мати, неначе серце в неї розривали.

Потім вона знов його притягала до себе до вікна, знов на його дивила ся... Потім від його відхитнула ся, відірвала ся, затопила в печі, постановила вечерю варити і знов до його присунулась. Вона росчесала спатлане волосє,

дала білу сорочку, дала водиці умитись і коли вже він сидів умитий, розчесаний і в білій сорочці, вона знов таки на його дивила ся — і усі дивили ся на його. І вона і усі бачили, як він полиняв і не той став, що колись був.

От і вечеронька на столі; усі сіли вечеряти й усі примічали, як він потрохи їсть теперки — й усім не смакувала якось вечеря. Мати очей з його не може звести, брати й Галя теж на його поглядають.

Смутно, страх як смутно було, а разом до того якось мовби знайшов ся скарб, що його було треба, що був він дорогий — і хоч смуток крушить, а таки скарб тутеньки, маємо його. Здаєть ся, таке усі очи промовляли, дивлячись на старшого брата і з такою думкою спати полягали.

У хатці темно й тихо; в віконечко сяють дві пляменисті зірочки іскрясті з неба голубого і білий сніг блищить; у хатці дуже тихо й темно І чує старший брат, що хтось нечутно до його підійшов і над ним схиливсь; він пізнав руку, що доторкнулась до його плеча й шопіт розібрав. Мати схилила ся й мати питала ся: — Дитя моє, — питала вона — чи богато там терпів?

— Еге, — відказав він теж пошептом.

Довгенько нічого не чутно, мов усе завмерло.

— Мамо! Мамо! — шепоче Галя, та ніхто Галї не чує; так уже тихонько шепоче вона, — мамо! мамо, шепоче Галя усе тихше та тихше, тай змовкає.

— Ох, моє дитя кохане, — знов чутно, ма-

ти шепоче. — Ти моє безщасне дитя!

І знов усе наче завмерло — тихо.

— Мамо! Мамо! — знов шепоче Галя і знов Галї нїхто не чує й не бачить нїхто доброго, журливого личенька.

— Чи в тебе не болить де, синочку? Скажи менї, серденько моє, — пита ще мати.

— Нї, мамо, в мене нїщо тепер не болить, а як хазяїн вишукаєть ся, я знов служитиму. Ти, мамо, пошукай менї служби, — просить старший син.

— Душе ти моя, серце ти моє! — чуєть ся виразно й наче-б слова ті з самої душі, з самого серця вишарпані, з болючого серця й з болючої душі, тай остатнї вже слова. Усе знов тих і й темно. Дарма Галя насторожує ушко і довго-довго, довгенько слухає й прислухає ся — усе тихо й темно — й прислухуючи ся Галя сама зітхає.

Свята. Всї йдуть до церкви.

Знов почали жити та проживати з старшим братом у купі, та примічати, що старший брат уже не той став, що колись був. Був він зроду поважний від усїх їх, похмурнїйший — тепер став він ще більше поважний, ще похмурнїйший. Кільки раз питавсь він неньки, чи нема де йому служби, кільки раз і сам ходив шукати й питати по містї й усї уже бояли ся, що знов він піде від них, та хазяїна усе таки не знайшло ся потрохи минувсь той страх і жах. Дожили вони зиму до кінця й першу веснянну теплоту стріли з великою радістю усї. Хатка спустїла на цїлї днї й як тілки очима сягнути широкої лу-

ки, усюди очи бачили удовиних дітей, що грали ся та бігали та тішили ся тамечки.

Настало велике свято. В досьвіта у Київі задзвонили дзвони і народ заснував туди й сюди по всіх улицях і проулочках.

Вдовині діти давно вже чули про те, що буде велике свято й чогось — самі не знали чого — дожидали собі від сього свята. Зірвали ся вони того дня до зорі сьвітової (поки зоря ранїшна зійде) й побігли усї до Днїпра вмивати ся. Чистенько змивши ся, вони жвавенько повернули до неньки і стали проти неї, наче у полку проти гетьмана, дожидаючи, що їх убере, а єй же Богу мойому виборні (добірні) се десять хлопців стояло: чорноброві, кучеряві, обличя, як лїтний ранок веселий, падають, очі як зорі сяють; і виборна се була сестричка Галя, хоч у плохенькій, та у вишиваній сорочечцї, хоч у ла таній, та синій юпочцї (спідничка), хоч у виношеній та у червоній стрічечцї; босії ніжечки, тільки диви — затанцюють, а голова так то швиденько вже повертала ся до того й до усїх що ось-ось темні кучері вибють ся з під червоної стрічки. Галя сьміеть ся й погукує на братів і брати теж сьміють ся — найбільше менший бра тик і сама вдова усьміхаеть ся.

Перш усього побрали ся вони до церкви. І веселенько було йти швиденько по дорозї, диви ти ся по боках і у перед. З за гір, із округи, з за темних сосен, з за кучерявих дубів пробивали ся рожеві проміні усе пломенестїйші та червонїйші, росяна лука усе далї вирізувала ся (ставала видна); Днїпро синїй шумів і легкий туманець (мра ка) хитавсь понад ними. Чутно, як бють дзвони

у місті і видно — наче комашня, купки людий по улицях.

Вони прийшли до маленької церковці, до старенької, що стояла збочивши ся коло міської брами. На цвинтарі росли високі дерева — клень та береза; зза них тільки видно було хрест похилий на бік та тамки, де всох клень один крізь сухі віти вбачало ся церковне віконечко, вузеньке і довгеньке й частинки сивої мшистої стіни. Вони прийшли поуз (коло) деревами до рундучка (до ґаночка), що хитавсь і подававсь під ногою і вступили у церковцю.

Темна, стара церковця. Уся вона наче скорчила ся від старости. Лики ікони (святі на образах) страх як смутненько дивили ся зі стін — древні (дуже старі), стемнілі, померхлі лики; тоненькі воскові сьвічки жовтенькі падали якимсь полуміням пропасним; кілька стареньких жінок молило ся на колінах, усі вони завязані чорними хустками, усі з маленькими головочками, зі зморщеними обличчями. Якась молода, ставна дівчина заплакана стояла прихиливши ся до стіни, пильненько дивлячись на сьвічечку, що жарко палала, та мабуть чуючи своє лишенько та думаючи про свою бідоньку; піп, білий як молоко, виразно щось читав та зітхав — усе якось було скорбненько (смутненько) й тихенько, смирненько.

Старший брат задумав ся, другі брати вгамували ся і Галя втихла, а мати, як увійшла впала на коліна, так увесь час і зостала ся молячи ся. Діти подивили ся на неї, зглянули ся із собою тай теж щиро почали собі молити ся, наче об чімсь (о щось) благаючи, тільки сами

вони не знали об чім. Серденятко якось стискало ся, мислоньки не збирали ся до купи; вони ні про що не просили, а жадали вони — як уже жадали! — жадали собі світу та веселенької радощі, та легенької втіхи.

От уже по службі й вийшли вони з церковці знов на світ божий. Сонечко вже зійшло і скрало росу з травиці й з дерева і забиралось у всї куточки й забивало у лице золотим своїм промінєм, аж захмурило очі. Удова зітхнула, немов покидаючи яку важку думку й поглянула на діток, а у діток серденятка знов заграли ся й знов охопила їх надія на щось хороше.

Ярмарок.

Дві старенькі жінки сиділи, спочиваючи на церковному рундучку і слівце „ярмарок" попало в уха дітям; вони припинили ся.

— Чудовий ярмарок сьогодні! — казала старенька й непричасно дивила ся проти себе у далину (в далечінь).

— Еге-ж, еге! — відказала друга кашляючи, — люди виберають ся ще з вечера туда.

Діти зглянули ся й всьміхнули ся, наче говорячи: от воно й є! Не дурно-ж ми й дождали чогось... Галя [illegible]укнула: — Мамо! Ярмарок, ярмарок! Ой хо[illegible] мамочко, ой ходім, сердечко, хутчій у ярмарок!

— Ходім, мамо, у ярмарок! Ходім, мамо, у ярмарок! — почали просити ся усї сини.

— Ходімо, ходімо, мої голубята! — каже вдова. Тай пішли усї в ярмарок.

Сонечко пломенисто грало ся у небі, вітроць жвавенько хитав деревами, що попадали

ся де не-де по дорозї й шумів у міських садочках, народ гучно валив улицями, вози якось веселенько рипіли один по другому, ледви можна було пробити ся, протискати ся поміж рябенькою купою людською.

У голові аж крутило ся: то мигоне проти тебе просто просто розшитий рукав тонкий, то ледві не зачепить тебе колесом, то відхить ся пару очей грізних, то на шиї у себе чуєш морду вола, то рогами тебе заштовхне віл, то знов ти заштовхнув та покотив качана капусти з чийогось воза; то ти на когось наторкнувсь, то тебе сунули.

Люде, обличчя, одежина, різноголоса птиця у садках, квітки, кошики, сїно, риба, овоч, дошки перівки (мотузки), дьоготь, ягоди, віники — усе рухаєсь, миготить, зникає і знов показуєть ся проти очей. Поверх усього того зють ся в повітру стрічки (стяжки) дївочі різноцьвітні-квітчасті, білі намітки жіночі, сиві та чорні шапки козацькі, верхи високо покладеного воза то бочками, то знов сїном, із вилами в йому. А від голосів тебе глушить повертає туда й сюда.. Та що й казати! Не можна з роду вималювати словами, як воно буває: треба самому бути й самому бачити.

Немаж бо дива, що у вдовиних дїтей очі розбіглися й серденятка швиденько колотили ся від утіхи й що не можна було розібрати гаразд, чи то від переляку, чи то від радощів. Галя раз у-раз гукає та погукує. От вони вже дочапали до самого пляцу на другім кінцї міста, де ярмарок став.

Ту уже Галя затулити аж мусїла вічки (очи),

на якийсь час, тай брати теж не знали, де мусїли дивити ся наперед і навіть старший брат був спершу здивував ся. Тут купами солодкі пряники й медовики, вязки бубликів (обарінків), гора й груда оріхів, сухих грушок. От чоботи з червоним закотом, — такі самі чоботи, як треба; от і сопілка, що давненько вже такої бажало ся; от смушева шапка, — краще вже сїєї шапки й шукати нема чого; от сива шапка ще лучша від чорної.

— „Мамо! Мамо! — жибоніла Галя, — купи менї, ох, купи менї хутенько того великого медовика (медівника)! Ох, я хочу того великого медовика дуже!.. Ох, купи менї от таку хусточку!... Ох, от сю! сю! сю рябеньку, славненьку! Або сю червоненьку! Он те намисто(коралї) менї! Ох, намисто менї!

І маленька ручечка Галина показувала тудою і сюдою, кудою очки оманені обертали ся, та усе більш та більш Галя охкала й голоснїйше просила й не чула, як мати тихенько до неї промовляла: — Нема за що Галю, нема за що купувати, дитино!

Менший син теж почав просити:

— Мамо, купи менї шапку! — і другі брати теж просять:

Мамо, чоботи купи! Мамо, свитку купи!

Хто червоного пояса просить, а хто крапового пояса хоче; а той тягне туди, де цїла купа дїтий оступила перекупку, що продає дутки та сопілки, де сама перекупка, поважна молодиця у зеленому очіпку шитому, грає на дудї поважно, а що вже хлопцї усї, то надули щоки, як мога й як мога напилюють на усякий голос, —

писк й скиг... „Не можу! Не можу! — каже вдова усім дітям потихесеньку, — нема за що, діти! Нема"....

Сини замовкли й разом спинили ся й подивили ся на матір і на старшого брата. У неньки обличе начеб покручовало ся і уста наче трусять ся (трясуть ся) трохи, як вона вимовляє: „Не можу, нема!" й поглядає на усіх жалібненько. Старший брат стоїть і втопив очі у землю своїм звичаєм — такий самий він тепер, як тоді, коли вигнаний повернувсь від хазяїна: так само лице збіліло, так само уста стиснули ся. Сини уже більш нічого не просили й як стали, то так і стояли, мовчки дивили ся округи. Галя ще може два рази крикнула та охнула, та може кілька раз перепитала: „Чому? Чому нема? — коли спинив її менший брат.

— Галю! Годі просити! каже пошептом.

Галя свої очки розпалені впила у меншого брата й поспитала: — Чому?

— Не проси, Галю? — знова каже менший брат — нема за що купувати, тільки турбуєш...

Галя втихла і знов була стрепенула ся і скинула на всіх очима й знов утихла.

— Не проси вже, Галочко! — знов говорить менший брат.

— Я хочу, — шепоче Галя на отвіт, низенько схиливши головку.

— Галочко, нема! Нема де взяти!

— Галя піднесла головоньку — ох, які-ж блискали в очах дві сльози дужі! — подивила ся на всіх своїх і округи всюди, вже ледво чутно шепотнула: „Ой я хочу!" і се в останній раз. Пригорнувши ся до меншого брата, вже смир-

ненько стояла вона, прикусивши ручечку, а там і обидві разом і усе те для того, щоб як не викотили ся дві сльози великі мимоволї з оченяток.

Усї вони довгенько стояли між купами й зграями, що двигали, гомонїли й рябіли — стояли вони та дивили ся. Дивили ся брати пильненько й наче-б у перше бачили вони людську жвавість, недбайливість і веселість і наче у перш пізнали своє турбоване та вбожество.

А мати дивила ся на них. Вона озирала ся до них, то знов без слова, без мови гладила по головцї, то знов посилала блище піти, полюбувати ся тим чи тим, то знов показувала їм те, або друге.

Вертають до дому.

— Мамо — каже старший син — ходїм до дому!

І усї дїти почали просити:

— Мамо, ходїм бо до дому!

Галя тільки міцнїйше прикушувала свої пучечки маленькії.

— До дому? До дому? — перепитала мати. — Вже до дому хочете? Чи не погулялиб ще на ярмарку, мої голубятка? Чогож се так хутко до дому, мої кохані? Та ви ще усього ярмарку не бачили!...

— Дарма, мамо, ми до дому хочемо вже — кажуть в один голос сини.

— До дому? То ходїм до дому, пташки мої, вимовила мати і ледві що вимовила — то до дому ходїм, мої дїточки! Галочко! Подай менї ручечку. Може понести тебе, донечко?

Галя простягнула рученьки до мами і як уже на руках була у неньки, такеньки міцненько обхопила її за шию й сховала личенько з аплечі.

І пішли вони усі до дому.

Купи людий усе рідшали, що далї вони йшли, усе дужче відрізнявсь голос від голоса, гук, від погука; усе було вільнїйше проходити по улицях. Ось і кінець місту і вже з гори видно усю луку зелену, й Днїпро синій і за Днїпром гори — близкії одна над одною, зеленїйші, далекії, одна над одною синїйші.

— Кажіть, дїточки, чому такі, мов невеселї ви? Промовила вдова. — Піждїть, мої любенькі, от Бог дасть... — і не доказала, що Бог дасть — чи то раз вона надію стратила, що дасть Бог що небудь колись, чи то вже дуже важко стало їй дожидати до того часу.

— Чим би я мала вас розважити хоч кришечку, мої дорогі? — промовила знов вдова згодом (за хвилю). — Ох Боже мій, Боже ти мій милосерний!

І знов усі мовчки вони йшли. Усе ширше розлягалась та роздавалась лука перед ними, усе чутнїйше плескавсь та колисавсь Днїпро, а гори за горами все вище й далї знимали ся — високо-високо й далеко-далеко! І так вертаючись до дому з ярмарку, із порожними руками, брати дивились на ті високі та далекі гори й думали собі, що там за тими високими й далекими горами — що там?

Мати розказує про розбійників.

— Мамо — поспитав менший син — що се,

який се шлях (дорога) он там, тамечки по горі в гаю і кудою він звиваєть ся?

— Шлях той? Ох, моє голубятко, сей шлях провадить тудою, де я з роду віку не бувала — у далекії міста й села. Покійний ваш батько, хай царствує, їздив тим шляхом, як служив у війську, й чула я від його, що се шлях небезпечний. При тім шляху розбійники розбивають; звиваєть ся він темним непроглядним бором (лїсом),проходить між камяних, крутих гір... Було слухати, як ваш батько покійний розказує, то мороз з-за плечей бере.

— Чи на батька теж розбійники нападали, мамо? — спитав менший брат.

— Нї, моя дитино, нї, Господь милував (хоронив). А то товариша його, якогось Ласуна, так напали і полонили його. І жив він, Ласун той, у них у камяній горі, у печері, аж три днї, чи що.

— І що-ж він там у них бачив і чув мамо? спитав середний брат.

— Чудове богацтво він там бачив, моя дитино! Печера тая у них повна золота та срібла та дорогого каміння самоцьвітнього. З золота та срібла його там смачненько годували й напували і спати його клали під одягала злототкані, на мякенькому пуху. І конї в них були у золото, в срібло вбрані, ножі і шаблюки висаджені самоцьвітом. З роду-віку нїхто й не снив такого богацтва та роскоші, якова (якая) в них там — казав Ласун вашому батьку-покійнику. Кликали вони Ласуна жити із собою: Зоставай ся, Ласуне, жити з нами — говорили — житє тобі буде хороше в нас.

— Що-ж Ласун? — спитав старший син.

— А Ласун був і погодивсь і зоставсь у них, та коли зараз напала його туга. Жалко стало жінки, діток, своєї хаточки, свого спокою. Став він у них просити ся:

— Відпустіть мене, добрі люди, будьте милостиві!

— „То йди собі!"

— Накидали йому повну шапку золота й срібла й пустили його.

— І як пішов я пріч від них — казав Ласун вашому батькови — от уже мені як стало жалко їх кидати, хоч плач!

— Що-ж, знов повернувсь до них? — спитав старший брат.

— І був повернув ся знов до них. Та як повернув назад, знов його став посягати жаль по свойому житю у семї (в родині) і втримав його. Та чималий часок він, той Ласун, мордувавсь (мучив ся) ,що й у печеру його тягне й до дому притягає...

— Що-ж, кілько разів він вертавсь і куди прийшов? Чи пристав де? — питав старший брат, і по йому добре було видати, що він не повернув би ся коли-б де пішов.

— Та вже таки він кинув шапкою об землю, занедбав все золото й срібло і до дому прийшов.

— Лучче-б він не кидав, а додому-б приніс — каже [illegible]дний брат, а менший на Галю подививсь, м[illegible] подумав: отсе-б було втїхи тоді Галї!...

І Галя немов зрозуміла, що подумав менший брат — вона всміхнулась так, як всміха-

ють ся, коли уявляють перед собою якусь уявоньку дуже хорошу.

— Не годило ся кидати! промовили всї брати з жалем. — Або не брати, або вже не кидати — що небудь одно! каже старший брат.

— А потім, дїточки, — говорить вдова, — потім той Ласун був рибалкою при Днїпрі та упав у воду і втопив ся якось, казав ваш батько покійний.

Всї вернули до дому.

Прийшли вони до дому й усї посїдали під грушею коло хатки.

— І що-ж мамо — спитав середнїй брат, — чи й досї ті розбійники там засїдають?

— Теперки не чути про них нїчого, моє серце! — відказала удова.

— Де-ж вони подїли ся мамо?

— А хто їх знає, мій голубе! Чи вони перевели ся (минулися)чи пішли далї де, на краще житя... Ох, дїточки, втомилась я дуже, кохані! Ляжу тут, чи засну коло вас.

Вдова лягла на траві й притулила була очи, та сон не змагав — очи все відмикали ся та на дїточок придивляли ся, що тут сидїли всї задумані, поки аж Галя не поклала рученят їй на лице, та не заспівала „котка" й „голуба", прикликаючи сон та дрімоту.

Заснула вдова, тай Галя й себе заколисала своєю пісенькою і впала коло мами у міцненькому снї.

А брати сидїли та дивили ся на високі, лїсом порослії, далекії гори, очей не звертали — дивила ся та часом поглядав старший брат

і на місто веселе та гучне. І так вони задивили ся, так вони задумали ся, що смерклось — а вони не завважили і схаменули ся вже тоді, як Галя прокинувшись, вигукнула: — Ої, як темно! Де-ж бо сонечко?

Дні приходили й відходили. Богато ще святкувало ся свят, чимало ярмарків ще було, тільки що вдовині діти вже ніколи більше свята так не дожидали і ніколи в ярмарок вже не просили ся і не ходили.

Росли вони собі та виростали, ходячи та бродячи по улиці, дивлячись на гучне, бучне місто та у другий бік — на тихі, високо порослі гаєм гори, на той шлях, що звивавсь і зникав там у густому гаю. І чим вони росли та виростали, то вони пильнійше поглядали. І раненько ранком при світлому сонечку і пізненько в вечері при зореньках іскристих — все туди їх очи звертали ся.

А час плив і вони собі росли та виростали одно від одного краще та лучше.

І як дійшли вже вони літ дорослих, старший брат став еще понурійший, сумнійший, — такий задуманий, та мовчазний; середній брат зробивсь еще цікавійший — про все питавсь та перепитувавсь, а менший еще гірше палкий та спочуйливий; а усі брати зробили ся неспокійнії та не вдоволені. Мати побивала ся, жалуючи їх, Галя падала, розважаючи їх, а вбожество ще скрутійше тиснуло і давило.

Ходили всі брати шукати собі роботи, служби й по місті й по селах округи, та чи то вже божа воля, чи така нещасна доля, тілько що не знаходило ся їм праці й за малу заплату. І по-

вернули ся вони з тих пошуканок усе сумнійші та смутнійші.

Брати йдуть служити.

Коли-ж бо добра година трапилась: разом знайшла ся служба двом братам — старшому і середньому. Пішли оба брати у наймити. Старший брат пішов служити до молодого заможного хазяїна-баштанника, а середній брат служити пішов до вдівця старого хлїбороба; оба недалечко вони були — тут таки під самим містом наймитували.

Молодий баштанник був собі чоловік веселий та гордий та щасливий та немилостивий — себелюбець і самоправець. Мав він і хату білу, й жінку милу, й рід величний, й усякий достаток добрий. Баштан (город де ростуть гарбузи) в його великий славний; людей повно раз-у-раз — і городян і селян; він із жінкою своєю ходить походжає та продає, та гроші лічить та балакає й жартує з купцями своїми та погукує на наймита свого. Родючий баштан жовтїє динями, зеленїє кавунами й усякими овочами — рябить люд і збираєсь коло хати хазяйської; наймит усім услугує, подає, носить, возить, мете, складає; хазяїн шле його — він іде й повертає — хазяїн єще нарікає; хазяйка гонить — він біжить та назад поспішаєть ся — хазяйка ще лає його; купцям годить, чужим людям прислугує, тай ті не приймають за добре і разу не подякують тоже, нїколи за душу живу його не помислять. Ранок ясний минув, день змерк горячий, вечер потемнїв свіжий, сон не бере, нема спокою, сумно та важко. Коли-ж

відпустить? Коли вияснить? Чи коли згладить ся з світу та кривда нерівна? чи вменшить хоч мало скорботи? Чи колись щось буде?

Хлїбороб був собі тихий, роботящий чоловік, дбайливий, обережний: знав уже він як у світї жити має простий чоловік, то так він і жив собі й добре йому вело ся усе: він нікого не зачіпав і його ніхто не займав, — вікував він собі гарненько з дочкою своєю одиначкою. Господарство хоч не яке там скарбове, — можна-б йому цїну скласти, та саме-ж то порядненьке любеньке, що кращого й не бажати.

— Чи він добрий буде для мене? — думав середній брат, ідучи поруч зі своїм хазяїном уперше до хазяйської господи та говорячи про те, як хлїб родить. — Чи буде добрий? Походить на те. У світї-ж, кажуть, не без добрих людей...

Дуже йому вподобало ся хазяйське господарство, як оглянув він його; дуже приємненько було йому чути, що у хатї співав голосок, а вітер заносив теплим повівом і спів і слова.

— Жив би до віку такеньки, коли-б менї так Бог дав, — подумав він уступаючи у хату за хазяїном, де пісенька усе не вмовкала, а чула ся вже зовсїм виразно і де стріла її дївчина, як краля.

Вона й привитала ся і снїдане подала і щось поспитала і глянула і подякувала, та усе якось наче недбайливо, якось байдужливо, наче добродійка, наче госпоженька й трохи засмутила вона тим молодого наймита.

Та не таке ще спожив він, як послужив там далї, та як стала йому дївчина за сьвітло й за

темність, — що як вона тут, то усе сяє й блисчить, а як її нема, то наче хто сонце зняв і зорі зібрав та у кишеню поховав. Дізнав він того, що як він угоняв три кроки в оден, поспішаючи ся втомлений з поля хутче на добри-вечір їй дати, а вона — відказує — „добри-вечір" і не оглядала ся на його.

Скоштував він і того, що як ранком ідучи на роботу, припинить ся, дожидаючись, сподіваючись, трусячись словечка любого, а вона, минаючи його, приказує йому: „йди робити". Приняв (зазнав) і того, що як у вечері сяде де та зажурить ся, та задивить ся на її, вона його пошле десь потомленого, самотного по якусь там примху для себе.

Перемучивши ся днями, не поспавши ночами, одного разу перестрів наймит свою господиню кохану тай сказав їй усю щиру правду. Як же вона здивувала ся, як же вона личенько своє вродливе відвернула від його! Як неласкаво почула, як вразливо озвала ся!

— Не займай мене ніколи наймите! — промовила! — Чи я-ж тобі рівня? Коли хочеш у нас служити, поводь ся слугою. Не говори до мене! — А він таки заняв, а він таки заговорив, тай мусів на віки попращатись, — утратив службу й повернувсь до дому, у хатку неньчину на луці, — такий повернувсь, немов прибитий на цьвіту.

Розважала мати, жалувала Галя, брати сили додавали і з усіма сими ліками добрими прожив він, не видужуючи та дожидаючи, поки де служба йому трафить ся.

А тим часом на баштані богато спродано

овочу і хазяїн свого наймита посилає з возами у місто розвозити спродане та збирати часом гроші незаплачені. Тілько одного разу, чи не злічив добре беручи, чи згубив укось везучи наймит, а хазяїн не долічив ся свого ліку й зняв бучу: узнав злодієм і пройдисьвітом і голотою; а хазяйка собі підказує та відгукує, та пищить та верещить.

— Я більше у вас заслужив — візьміть із моїх запрацьованих, тай не лайте ся! — каже наймит.

— Іди собі геть тай не вертайсь! — гонить хазяїн.

— Щоб твого й духу невірного не було — кричить хазяйка.

— Заплатіть мені, — каже наймит.

— Заплатити? Та я тобі, злодію,щербатої копійки не дам! — Іди геть! — кричить хазяїн.

— Я на вас суда шукатиму (подам до суду)! промовив наймит.

— Суда на мене, ти! скрикнув хазяїн тай зареготав ся із великої потіхи.

— Бач! вигукнула хазяйка і хазяйчин регіт дрібненько роскотивсь та втішненько.

Наймит пішов собі геть від них тай теж засміявсь до себе, кепкуючи з себе, що заходив ся був хазяїна засудити.

Питання та жалування було доволї у дома, а ще більше вбожества та суму. Знов усї до купи зібрали ся дожидати, терплячи, та сподївати ся, не маючи. Неспокійні сумні ходили брати усї — найсумнїйший усїх старший був, найсмутнїйший — середнїй. Галя вже не займала їх, мати не розважала, а у меншого брата то

серце жалем сходило.

Брати йдуть в сьвіт.

— Коли одного вечера старший брат говорить усім братам: „Життє наше гірке та вбоге... Що ви робитимете? Я присягаю зеленому гаю! Чи ви мені, брати товариші?" Усї брати погодили ся й сказали: „Добре!" — „А мати? а Галя? — схаменув ся менший брат. „Чи за велику пораду ми досї були їм? — каже старший брат.

— Брати-товариші, не поступайте ся!"

Усї відказали: — Не поступимось!

Увійшли вони в хатку — мати й Галя вже спали. Мати зараз прокинула ся, почула, що міцненько її обняли — то менший син обняв її.

— Що? — спитала Галя, серденько в неї затрепотало ся — почуло, що щось є, — та менший брат не сказав нічого й обнявши покинув.

— Мамо! — заговорив тодї старший брат, — ідемо ми шукати щастя та долї. Зоставайсь здорова та не дожидай нас!... Прощавай сестро!...

За сим словом вийшов із хати, а за ним усї брати слїдом. Удова тїлько рученьками сплеснула тай упала з горя та з жаху. Галя зірвала ся, побігла, догнала, ухопила ся за меншого брата, не пускала й ридала, та любого братїка вона не втримала — вирвавсь і втїк він за другими й тілько з далека вона ще почула його голос: — Прощавай, Галю, прощавай!...

— Усї пішли! Усї покинули! Пішли й не повертають ся!

— Гукай, Галю, гукай голоснїйше! Прикликай! Зови! — прохала удова наче несамовита.

І Галя голосно гукала й звала, та дарма розносивсь сьвіжий, розпучливий голосочок — на одвіт тільки поуз гір дзвінко відкликало ся.

— Чуєш, Галю, чуєш гомін? Вони йдуть, ідуть! — промовила разом удова.

Та се Дніпро гомонів плескаючи та дерева шелестіли, — ніхто не йшов.

— Бачиш, бачиш, Галю, — он-там, тамхтось стоїть? Се Івась стоїть, а біля його — бачиш, бачиш Грицька? Біжи, біжи, Галю, туди... — Галя бігла тудою й сюдою, по сей бік і по той бік — усюди, де тішила й дурила їх нічна тінь та мла.

І на сьвітаннє заняло ся. Сьвітаннє (досьвіток) появило їм, яка лука зелена пуста й які гори округи безмовні. Вони все таки дожидали — що вернуть ся, тай обертала очи свої потомлені на всї боки.

І сонечко зійшло, та таке ясненьке, наче-б то хотїло й мало вмисне для їх найлучше осьвітити пусті шляхи округи. Вони усе таки дожидали — вернуть ся, вернуть ся ...Та з того часу ніхто вже до дому не вернувсь.

Житє вдови з Галею.

Хутенько казка кажеть ся, та не так то хутко діло робить ся. Богато минуло днів, тижнів, місяців, тай літ проминуло чимало, що вдова з Галею ще прожила та прогорювала в убогій хатці на луці, усе дожидаючи, що повернуть ся любії сини, що повернуть ся брати милі. То усе чув ся гомін якийсь, ніби йшли по улиці мякенькій у-вечері, а на сьвітанні пробуджав їх гомін коло дверей — і поспішали ся во-

ни й трепетали ся вони; та на луці округи усе пусто в вечері й на сьвітанні коло дверий нема нікого. Пусто! Нікого!.. Дарма Галя літала туди й сюди, як тая ластівка, й удова вибивала ся з сили своєї, поспішаючи за нею — пусто, нікого!..

Еге-ж, еге-ж! — пусто й нікого! Її на який часок перестали вони поривати ся наче заспокоювали ся, трохи набирали ся терпеливости.

— Галю, — говорить знов удова, — чуєш, гомонить?

— Се Дніпро шумить мамо!

— Ні, ні, Галю! Слухай-бо!

— Дерева шелестять, мамо!

— Усе Дніпро шумить! Усе дерева шелестять! — промовить вдова й зітхне і прошепоче: Боже мій, Боже мій!

А трохи згодом удова знов почина: — Галю! Галочко! вийди, подиви ся, прислухай!

І Галя виходить, дивить ся й слухає — не чутно нічого, не видно нікого, тілько Дніпро шумить та дерева шелестять.

Галя, що виростала, то усе вона розумнійша робила ся: вже вона „гави" не бояла ся, ані вовка, щиро робила і коли вже теперки вона плакала гірко, де небудь приховавши ся, ніхто-б її не знайшов по плачу — вона тихенько-тихесенько вже вміла тепер плакати.

Жили вони так само вбого як і перше. Усе так само ходила вдова на поденщину та усе менша її плата була за тим, що вона усе старіла, слабіла, все більше тратила силу і прудкість. Галя теж ходила на поденщину й теж по троху заробляла за тим, що була ще дуже молодень-

ка,невміла, недосьвідчена. Рано-ранесенько прокидали ся вони і йшли у місто на роботу. І кажу вам, ніколи вони не йшли, не поглянувши на шлях той, що звивавсь по горі гаєм, не постоявши на луці, дурно не почекавши.

Не діждавши ся нікого, хиба часом пташка пурхне мимо, не побачивши нічого, окрім тих знакомих тихих гір та дерев високих, вони йшли. Приходили у місто й наймали ся робити, де трапило ся й що Бог насилав: воду носити, городи полоти, сікти капусту, хати білити — усе, що, кажу, Господь їм насилав. Цілий день вони робили — рідко у купі, в одній господі, завсігди різно по різних господах, а в вечері сходили ся на дорозї до дому. Тодї-ж бо Галин голосочок сьвіженький дзвенить — Галя розказує, що бачила, що чула, що там добре а що лихеньке їй здавало ся.

Вдова слухає, часом сама що небудь промовить про бачене, про чуте. Приходили до своїх хатки, до дому. Світла вони ніколи не світили — місяць та зорі сяли їм замість світла. По трудах дневних не гаразд частенько сон покоїв їх. Найгірше вдову мучило безсоннє: вона брала ся плакати якимись скупими, старечими слїзми, що від них здавало ся, розірветь ся її покрушене старе серце. Галя обнимала її й обоє смутили ся й обоє сподївали ся на кращії часи, поки аж вдова була втїшна й починала засипати, а Галин сон розгулювавсь: і мислоньки починали блукати й роїти ся коло усього доброго та відрадісно вперед себе далеко-далеко... Брати вбачали ся з якимись сяючими обличама, у якомусь виблиску й усе округи теж сяло й блища-

ло.... Жили вони, жили, поки дожили до того часу, що удова занедужала й звалила ся.

Слабість і смерть вдови.

От тоді-ж бо пригодонька сталася: і робити треба і недужую не можна саму покинути. Тоді-ж бо Галя показала, що за прудкі в неї ніжечки. Вона наймала ся за наймалійшу плату з такою умовою, щоб відвідувати недужую матір, та тричі або й більш на день прибігала до хатки й повертала ся знов у місто. Та що далі, то вдова робила ся кволійша, слабша і Галя вже не відходила від неї.

Недужа лежала тихенько, безмовненько, усе затуливши очи виглядала, наче вона відпочивала по тяжкій утомі й праці.

Одного разу вона питає:

— Галю, що отсе — чи Дніпро шумить?

— Ні, мамо, Дніпро не шумить: зима — Дніпро під льодом?

— Галю, дерева шелестять?

— Ні, мамо, зима — дерева в інею.

А тоді саме зима була — біла, люта, кріпка зима.

Довгенько лежала недужа, не відмикаючи очей і не мовлячи слова, та усе білїла, та усе слабіла. І ледви чутно знов поспитала: — Галю, Дніпро-ж бо не шумить — я не чую... шумить, чи ні?

— Ні, мамо!

— Так се дерева шелестять?

— Ні, мамо!

Удова піднесла ся, наче в силу вибрала ся.

— Галю, я чую, я чую! Відчиняй хутенько

двері! Стрічай хутко! Ось вони! — Тай разом, стративши останню силу вдова й очи її вже на віки склепили ся

Добрі люди якось допомогли Галї поховати матїр і стала Галя жити сама одна, самотенька у своїй хатцї на зеленій луцї.

Галя сама.

Прожила Галя такенька цїлу зиму холодную, сидячи вечерами під скосяним (схиленим) віконечком, дивлячись на луку у сніговій пеленї, білій та гладенькій, без шляхів, без слїдів округи, окрім тієї стежечки, що попоходила сама Галя, ходячи на роботу.

Часом Галя заспіває пісеньку яку небудь, що переняла, роблячи з иншими веселими дївчатами в купі. Заспіває Галя пісеньку й довгенько співає, підперши втомленою рученькою свою самотну головоньку.

Часом їй здавало ся, що от хтось зазирнув у її віконце, от-от хтось пробіг мимо, от-от хтось стукнув — се або місяць виринає з хмари, або вільний вітер пронесеть ся лукою або мороз вдарить. І Галя почала дожидати самотними вечерами, коли місяць зазирне у віконце, вітер пробіжить мимо хатки, або мороз постукає, і звикла дожидати сього і приймати, наче гостей дорогих та любих.

І так проминула уся зима, а за зимою весна прийшла теплая, сьвіжая, квітуща. Лука зазеленїла, груша зі зломаною верховиною біля хатки вбрала ся у листє й почала тихенько шелестїти ранками, як ранковий вітрець повівав і зашумів гай по горах округи й засинївсь і роз-

ливсь Дніпро й далеко заточивсь у луку розливим затоком і надлетіли птахи з теплих країн, заспівали й защебетали.

Незнакомий Козак.

Одного вечера весняного сиділа собі Галя коло віконечка у своїй хатці й співала. Вона була раденька, що весна настала тепла з квітками та з пахучими зіллями, і для того вона голоснійше і веселійше того вечера співала. Коли раз щось мигнуло коло віконця: Галя глянула на небі мріли зорі ледвенько(ледво). Знов щось мигнуло тай заступило вже віконце — Галя побачила чоловіка, стрепенула ся, злякала ся й дивили ся на його здивовано.

Проти неї стояв молодий і хороший козак. Стояв і питав:

— Дівчино, чи тією доріжкою у місто зійти?

— Тією самою, — відказала Галя йому.

— І добре! — промовив козак. Та хоч було „добре", однак же він єще стояв під Галиним віконечком і то на неї задивлявсь, то знов у хатинку зазирав. Галин переляк минув, та серденько било ся від диву та від несподіваного, негаданого того.

— І я просто таки сією стежкою потраплю до міста? — спитав знов козак, постоявши.

— Просто втрапите.

Роспитав козак і про те, що просто втрапить у місто, а все ще його ноги не несли від Галиного віконця.

— Чи не буде ваша ласка дати мені водички напитись? — попрохав козак.

— Зараз — відказала Галя й зараз дала йому водички у віконечко.

Козак напивсь водички.

— Спасибі, дівчино! — каже. — Яка вода славна! Се з Дніпра берете?

— Ні, з криниці.

— А де-ж тут у вас криниця?

І козак почав оглядати ся та озирати ся у вечірній млї та вишукувати криниці.

— Далеко, на луці, он там під горою геть, — показувала йому Галя.

— Чудова у вас лука ся: і Дніпро шумить і дерева округи й гори — сьвіжо, благодатно!... Хороше, мабуть, вам туту жити?

Галї й самій разом чогось здавало ся, що тут і справдї житє таке, що й не прирівняти його до иншого — й Галя відказала козакови:

— О, жити тут славно!

— А до міста чи ви частенько ходите? — спитав козак.

— Що дня ходжу.

— Що дня? на роботу, чищо?

— Еге, на поденщину.

— Що-ж, роботи маєте до схочу мабуть? Добра робота?

І Галї знов здавало ся, що й справдї робота добра, — й Галя відказала козакови.

— О, добра робота.

— А чи рід у вас є у містї.

— В мене жадної родини нема. Я сирота.

— І сами живете тутоньки?

— Сама живу.

Здаєть ся, так уже трошечки вони розмовляли й трохи одно одному сказало, а богато

часу вплило. Зорі легш усе мріли, наче входили усе дальше у синє небо; стало світить, із Дніпра потягнув вітрець і з того берега переніс пахощі тополь, що там цвили саме. Не козак і не Галя схаменула ся, що вже близько світанне, а вже чайка дніпрова почула і пронеслась із кигиком понад Дніпром.

— Прощавайте! — промовив козак.

— Прощавайте!— промовила Галя.

І пішов козак шляхом у місто.

А Галя провівши козака очима, ще довгенько проводила його мислоньками, поки аж зморив її коротенький сон до ранку — тут таки, коло віконечка, схиливши ся головкою на складені рученята й заснула.

Галя на роботі.

Як вона прокинула ся, пломенистий сонячний промінь падав їй світлом у вічі несподівано — вона проспала ранкову зорю — от тобі маєш! І Галя засьміяла ся небувалому випадку і почала поспішати ся на роботу і вмиваючись, вона впустила кухлик (горщечок, горнятко) із водою не хотячи й відра вивернула невмисно і усе сьміяла ся сама із собою, за тим, бачте, що усе якось виходило несподівано, неожидано, негадано... разом...

Швиденько йшла Галя на роботу, а ще швидче било ся її сердечко, а ще швидче вироювали ся, мислоньки... Уявлявсь їй самотний, весінний вечір коло віконечка, своя самотна пісенька, весінна теплиця й мла, й сьвіжість і зорі мріють... і разом заступлений світ у віконці й несподівано!...

Того дня Галї лучило ся робити на городї в купі з другою молодицею, що вона з нею й перше часом у купі робила та балакала про людську бідоньку та напастоньку, тугу подїляла, лишенько тїшили.

— Хоч ляж та вмирай! — каже ся молодиця, як вони узяли ся полоти.

— О, що се ви говорите, любочко! —покрикнула Галя.

— Що-ж я говорю? Що є те й говорю!

І справдї ся молодиця не мала вже рясту (трави) доптати — суха, блїда, знесилена.

— Нї, нї, — каже Галя, — нї, не журіть ся! Як знати, що лучить ся, що буде, випаде уперед?

— Що-ж буде, випаде? — перехопила молодиця. — Нїчого, окрім біди та лиха!

—Ой, нї-нї! — покрикнула Галя — усе може бути... усе! Не дожидаєш зовсїм, не чуєш, не спиш і разом несподївано-негадано...

І Галя покинула полоти й оглянула ся округи, наче от стрітити готовенька щось несподїване.

— Еге, буде тобі лихо та ще з лишком! — промовила молодиця.

—Чого-чого не буває! — защебетала знов Галя. — Усе лучаєть ся! Усе може бути!

І Галя подивила ся з усьміхом на сонечко, що грало ся понад нею, наче думаючи: скотись ти зараз на землю, яснеє сонечко, так я не дивуватимусь теперки, — навіть рученьки підставлю, не бою ся!

А молодиця промовила:

— Годї тобі, дївчино! Ти накажеш такого,

що на вербі груші, а на сосні яблука ростуть!

Дальші відвідини козака.

І в вечері дома, сидячи коло свого віконечка, Галя думала про те, що усе може бути й лучити ся, що усього треба дожидати несподівано та нагадано і всміхнула ся і здаєсь ся, відважно та веселенько дожидала усього того; та як уявила ся висока постать по дорозі до хатки, Галю поняло гарячим наче жаром і зимним голодом. І що близше підходила висока постать, то жар горячійше її понимав, а холод зимнійше. І як учорашний козак став коло віконечка й казав їй „добрий-вечір", Галя на одвіт йому ледви вимовила свого доброго вечера.

На сей раз козак не питавсь дороги, а підійшов, як знакомий, гуляючи (походжаючи) й повів розмову про те, що се за місто Київ — красне та велике й оповістив про те, що він недавнонько ще сюди приїхав з товаришами на дива усякі подивити ся, розважити ся і що дуже раденький з того, що приїхав...

І справді вбачало ся, що козак раденький. І Галя раденька.

Потому він оповістив, як приблукавсь до зеленої луки у перше — товариш, бачте, призначив йому під містом де зобачитись, та він, товариша шукаючи, не знайшов — загледів луку, Дніпро, схотіло ся йому понад Дніпром лукою пройти ся, він і пішов і бачить — хатка і подумав: чия се хатка тут стоїть? І почув Галину пісню, слухав-слухав тай підійшов під віконечко...

І хоч козак не додав, що він раденький, що підійшов до віконечка, тільки сеє й без ко-

зацького слова бачило ся. І Галя раденька.

Потому він оповістив, що він теж сирота, теж нема роду й племени, що він козак із далекого села Глибока, звуть його Михайло Нарада (тут він спитав, як звуть дівчину і дівчина йому каже — Галею), що село його велике й багате, там дві церкви в їх, хати усе славнії, скрізї у поспіл (побіч себе) сади; село на горі, а попід горою той самий Дніпро шумить, що й по під Київом; що люди в їх усе хороші й дівчата штучно та гарно сорочки вишивають.

Галя слухала-слухала-слухала й пізненько вони розійшли ся І Галя не заснула сієї ночи, а просиділа до ранку під віконечком і так їй точнісенько наче у снї снило ся велике білеє село на горі, у зелених садах, дві церкви високі з золотими хрестами, синій Дніпро по під горою; снили ся люде тамечки з такими то вже принадними обличами, що таких вона ніколи ще не стрічала; дівчата такі чепурнії та любії, що таких вона ще з роду не бачила. І наче весінний тихий пахучий вечір і далеке село снило ся їй без гомону, без галасу, хоч живе і нічого не чутно було нігде — крім, що било ся своє власне сердечко дуже.

Козак почав учащати що вечера і в їх вела ся мова й розмова трохи що не до сьвітання. Галя вже знала, що козакова хата стоїть недалечко від церкви, з віконечок видно Дніпро й далеко гори округи й гаї, що у його сад величенький і має він теж пасіку.

І дізнала Галя теж богато усяких трівог та радощів, туги та щастечка, невідомісеньких їй до того часу. З тієї години, як Галя несподі-

вано познакомила ся з козаком, вона усе дожидала чогось особливого, сьміло та весело дожидала вона, та разом же з тим далось у знаки їй, як дожидати сподіваного.

Спершу вона було сиділа біля віконця й дожидала, так усе не під силу стало їй сидіти спокійненько, коли душа її уся порушала ся, серденько колотило ся і дух займавсь, захоплявсь, — вона починала ходити та проходжати по луці, зривати квітки, що попадали ся, з опалом впивала їх пахощі, наче лікарствечко від нетерплячки, то вона йшла у сей бік, то у другий, то стояла на одному місці — поки аж козак Нарада не появивсь на дорозі.

Галя виходить замуж.

Одного разу повернула ся вона з роботи, застала козака вже на луці коло хатки й зараз він до неї промовляє:

— Я збираю ся до дому їхати.

Галя збіліла, спалахнула й знов змертвіла і нічого не змогла йому відмовити.

— Галю, будь мені жінкою та поїдеш зо мною — каже козак.

І тоді Галя нічого не змогла до него промовити.

Та згодом за те-ж як вона щебетала, плакала і сьміяла ся, червоніла й блідла від свого щастечка!...

І у першу таки неділю після сього вечера Галя у свіжому вінку, рука із рукою з козаком Нарадою, пішли до церкви рано-ранесенько, без дружок і без сватів, без роду й без друзів (товаришів), у двох сами й повінчали ся собі любенько.

І того вечера таки недільного з Київа виїхав славний новий віз, запряжений двома міцними волами. На возі сидів гарний козак молодий, що йому мабуть добре було жити у світі, а коло його близенько-близенько сиділа молода козачка у білій намітці — о, якаж хороша, щаслива козачка! І поїхали шляхом до села Глибока.

Галині брати в печері.

Понад Дніпром, лобіч гір, є багато камяних печер і в одній такій печері зібрали ся девять братів молодців. Хто лежав, хто сидів; палило ся кілька люльок... У, які-ж округи скелї та шпилї! Дніпро прориваєть ся, розбиваючи кручі між них і гурчить по каміню й високо прискає, перелїтаючи через них. Ясного неба одкид (відбиток) у його хвилї (фалї) кипучій та бистрій крутить ся й вертить ся. Окрім ясного того неба у горі та грукучого Дніпра у низу, за шпилями-скелями округи видко далеко-далеко темнії гаї, що позолочувані вони іскряним сонечком.

Старший брат і усім отаман сидить, люлька його згасла й дивить ся він у землю і нема у його на лиці нічого, опріч обичайного суму та сили.

А инші брати не так: один брат гроші лїчить, а другий коло його дивить ся неначе з гнївом, неначе з погордою наних; тротий знов теж дивить ся і чи він сумує чогось, чи він у чімсь каєть ся — хто його знає; один здаєть ся спить, відвернувши ся від усїх до стїни; другий лежить, дивлячись байдужними очима, закинувши руки під голову, мов порішивши вже

з усіма докучними думками на віки; двох палять люльки, люльку за люлькою, тілько вилітає іскра та дим вет ься й повиває своїм звоєм їх облича; самий менший сидить коло дверий до печери із першого погляду на його видно й ясно, що наповнена його головонька кучерява смутних мислоньок, а серденько біднесеньке повне туги та ще гіркої притуги.

А у печері анї золота, анї срібла, анї каміня дорогого. Гола, сїра се печера тай більше нїчого. Холодно там, твердо, нїгде там і голови прихилити вигідненько...

Вечер наступив тихий та рожевий. І все порожевіло: кременисті шпилї, грукучий Днїпро у низу, далекії, темнії гаї на верховинах гірських і навіть пташка, що пролинула по над Днїпром. Лїсова берізка легесенько звідкись запахла і очи не знаходили округи, де було їй тут зрости нїжній квіточцї на дикому камені.

Середний брат замовк і знов відвернув ся підніс голову й промовив:

— Чи не пора?

Усї оглянули ся і два голоси йому відповіли:

— Ще не пора, ще рано!

Середний брат замовк і знов відвернив ся до стїни, знов наче заснув.

Рожевий вечер розгортавсь та розгортавсь пломенистий, потім почав темнїти та темнїти; місяць вирізував ся з-за верха гори й заблискотїли зорі на небі.

— Пора! — каже старший брат і устає.

В один момент усї вони були на відходї: печера пустїла. Прудко, швидко пробираючи ся

по шпилях та по скелях, брати зникли за ними.

Галя їде з чоловіком до його села.

Їдуть козак із козачкою до дому... О, весела, весела доріженька: де глянути — усе цвите й пахне, про що задумати — усе любо та мило, та ясно-...

Як тепер усе добре — і згадувати колишні напасти й лихо і забігти мислоньками вперед, у пришлість (будучність) відрадісну! Розмовляли вони про те, як житимуть у купі, як господарюватимуть разом.

— Будемо жити сами — каже козачка — а вже-ж у нас нікого нема!

І дві пароньки найщасливійших очей ізглянули ся із собою.

Коли разом щось болем кольнуло наче у серце козачку — вона змінила ся на лиці й промовила:

— А де мої брати тепер? Де брати? Чи живенькі?...

Та сльози й побігли по її щасливому личеньку. Тепер було вже до кого пригорнути ся, до кого головкою припасти. І наплакавши ся ревними сльозами, козачка піднесла голову і знов промовила:

— Ніколи ще я їх так добре не оплакала, як тепер!... Як то їх Бог милує, Михайле коханий, а? — спитала вона й дожидала козакового одвіту (відповіди) — як їх Бог милує?...

Почала ся в них тоді мова про братів і всякі думки, помисли й надії усякі певні уявили ся... І в пришлости палкая козачка наладила й погодила усе так, як бажало ся її душенці, як жадало ся її серденьку. А козак на все согласний і на

все довільний.

У такій мові вони невважливо їхали шляхом, не дивлячись округи, поки аж їх не вразило, що десь шумить млинове колесо. Оглянули ся вони й зобачили темні гаї з усїх боків, сонечко, що за їх заходило й у право якийсь хуторець.

Зблудили з дороги.

— Та ми се з шляху зблудили ся, Галю! — каже козак всьміхаючись. — От тобі маєш! Дивись після того у яснії оченята, так і дорогу прогледиш (стратиш) !...

— А он дорога попереду — каже Галя, показуючи вперед.

У переді лежав шлях вузенький мало їзджений, такий самий, на який вони зїхали — попали, сами не знали, коли й як.

— Шлях є, та куди він провадить? — каже козак. — Треба підїхати до того хуторця й поспитатись.

І козак, відрікаючись наперед дивити ся у яснії оченята, звернув волів до хуторця.

Се був маленький вбогенький хуторець, господарство на полю, те що фарма). Усюди, де тілько можна по землї, заріс він червоним маком пломенистим: мак поспів укрити городи коло кожнїсенької хатки, снопчиками та жмудками ріс при дорозї: то забиравсь на дашок, одною квіткою пишною то цїлою семейкою (родиною) та наче габою (накривалом) накривав округи дашок, перериваючись де не-де, як порване коралеве намисто і з далека вбогенький хуторець виявивсь, неначе палав у неспалимому вогнї.

— О, який мак! — покрикнула Галя. — Щож за пишнії маки! Я собі насію такого!

Підїхавши до першої хуторянської хатки з краю, вони стріли молодицю з дитиною на руках і поспитали, де шлях у Глибоке.

— Не знаю, такого села нема — відказала молодиця.

— А які-ж коло вас села? — спитав козак.

— Хрумово, Іваньково, Кривушино...

— А далеко Кривушино?

— О, далеченько. Лічать люде більше як сорок верстов (миль).

— А як туди проїхати?

— Та отсим шляхом. Перше ви приїдете у Хрумово, потім... Та тілько що сей шлях тепереньки небезпечний.

— Чому?

— Та чутно — розбивають тепер і ріжуть. Чутно — недавненько богатого козака вбито в яру... Ну-ну! ну-ж бо! — спиняла вона дитину, що тягнулась до волів, — ну бо! Не пустуй... Не пустуй, бо занесу зараз у яр, вкину до розбійників...

Та дитина мабуть, була сьмілого, відважного козацького роду — вона тілько почувши сеє, засміяла ся і вхопила вола за роги.

— Малий козак, та сьмілий! — каже Михайло.

Мати глянула на малого сьмільчака і всьміхнула ся. А Галино серденько, що йому усе, що стрічало ся, шо вбачало ся, приповняло та прибільшало щастечка й радощів, Галино серденько до усїх озивало ся.

— То прощавайте, спасибі вам! — каже Ми-

хайло молодиці. — Прощавай, козаче, та рости! — каже до дитини.

—Рости, любенький, рости! промовляє Галя.

— Спасибі... щаслива дорога! — відказала молодиця. — Вклони ся, синку, вклони ся! — Син не хотів вклонити ся й уперто дер голову до-гори, як мати нахиляла.

— Бачте який! — каже молодиця, сміючи ся. І Михайло й Галя відказали їй усьміхом.

— Так се шлях у Хрумово? — спитав єще раз Михайло.

— Сей, сей самий. Тілько, що ви не боїтесь їхати? Говорять, що небезпечно... славлють....

—А усього чиж переслухати, що говорять та славлють! — відказав Михайло.

— Не страхайте-бо дорослого козака, коли малий не боїть ся!

Ще всьміхи, ще вклони й пожаданя добрі — й от уже хуторець зник із очей з своїми маками червоними й млин не шумить і вони гаєм, то спускають ся до Дніпра, чуючи його прохолоду, то знов піднимають ся високо, прислухуючи тільки плески та лелїннє хвилї Дніпрової.

Напад розбійників.

— Коханий — говорить Галя — а що, як справді нападуть на нас розбійники?

— Боїш ся, Галю? — питає козак.

— Галя не боїть ся, а як бо нападуть?

— Не бійсь, моє серце: то усе балачка — говорить козак. — Бувай собі спокійненька, Галю!

— О, ні, я не боятиму ся, коханий! Я не бою

ся відказує Галя.

І їхали вони далї темним гаєм, та усе,щасливі, розмовляли про щастєчко. А гай усе темнів і Дніпро все шумів бистрійше. Спершу оступав гай шлях і їдучи вони чули пахощі гаєвих квіток, потім гай наче разом знявсь і по обох боках підіймаєть ся голе камінє, а на них наче настромлені стріли — сосни чорні: а у низу на зустріч їм бєть ся Дніпро, нагле завернувши свою хвилю круто у щілину. Тілько що встигло миготїти проти очей їм усе те, як на них кинула ся орда людей. Міцнії руки спинили воза, вхопили Галю, притиснули козака.

Галя змогла тілько скрикнути; боротись почав козак...

Не довга боротьба: хтось один упав і застогнав, а за тим загальний вигук і козак захитавсь і впав коло Галї. У жаху вона схопила його і притулила до себе; у ляку вона чула, що тепла кров поливає їй руки...

Уся орда побивала ся коло вбитого товариша й чули ся слова:

— „Не дихає! Мертвий!"

І страшний плач чувсь і глухе питанє:

— „Де поховати лучче!" і ступали у той і у той бік, шукали... копали землю й викидали землю з ями...

Галя пізнає братів.

Ніч минала, усе округи сьвітлїйшало. Кров що вливала руки, сякла, холоднїла; з далека поза деревами копали яму й михтїли люде; близько нікого...

Та от хтось наблизивсь. Ще у більшому жа-

лю Галя міцнійше притулила до себе козака свого й наглянула... Коло неї стояв молодий парубок, наче квітка вяла і здавало ся, жалко йому було Галї; та як зглянули ся їх очи, він затрепетавсь разом і хутко спитав:

— Звідки ти? Чия ти?

— Я сирота — ввідповіла Галя. — Я живу сама одна коло Київа, у хатцї на луцї... Нї, нї бо, не те... Я заміж пішла і от мій козак...

— Галю! — промовив парубок, трохи не падаючи коло неї. — Галю, сестрице! Чи ти пізнала свого брата меншого?

— Ох, братїк милий! Се ти? Здоров був! Здоров був! Чому-ж так барив ся довгенько не приходив? — Вона схилила ся до його і богато і горячо його цїлувала, усе не спускаючи з рук свого козака, а далї спитала: — А де-ж другі брати? Чому се ви так довгенько не приходили? Де-ж брати?

Наче зменшив ся її жах і страх; вона пильнійше подивилась округи. Менший брат покликав других братів і вони прийшли з поза дерева.

— Се наша сестра Галя: — каже їм менший брат.

— Се я, братїки рідні! — промовила до них Галя. Та вони чогось не підходили до неї витати ся, а старшого брата зовсїм не було поміж ними. І облича в них такі страшні, такі чудні... жах знов напав Галю!

—Де старший брат? — спитала вона. — Де він?

Жах усе більше та міцнійше її понимав і посягав і з початку вона нічого не могла зрозу-

міти: потім далї усе вже зрозуміла, усе побачила й розібрала.

Вона бачила старшого брата мертвого під дубом і знала, що забив його Михайло її. Вона була на похоронї й бачила, як старшого брата спустили в купі з її Михайлом у глубоку яму, всипану листом і вона прощалась із обома... Та чудно якось усе змішало ся у неї в голові і навіть якось чудно очи бачили й уха чули; то вона думала про іграшки з братами на луцї, про покійну неньку — й нагле уявляла ся в думцї молодиця з дитиною сьмілою та веселою на руках в убогому хуторочку, що маками закрасивсь і усьміхаючись показала, шлях який; то йшла вона з церкви і прислухувалась до Михайлового голосу, то Дніпро своїм плеском усе поглушав: то чуло ся їй — стогнуть, бачило ся голе камінє, темні гаї, а разом вечер весінний, чаруючая квітуща сьвіжість і здалека велике село на горі... то все мертве, поховане дороге... Вона дожидає-дожидає до себе жениха, виглядає його, вловляє голоса його, а коло неї менший брат знаходить ся, проти неї його вже мужне та знакоме любе обличе і вона йому всьміхаєть ся й дуже раденька... А от і усї брати сидять рядочком на землї, тільки не стає старшого, нема старшого...

Нагле якийсь світ, наче й память й розум вернули ся і жах знов нападає й посягає і в жаху вона кидаєть ся бігти і біжить-біжить до Днїпра і з жаху кидаєть ся у Днїпро. За нею брати по слїду, та Днїпрова хвиля вже далеко понесла сестру й розбила на острім каменцї й дарма брати ходять по над берегами — у бис-

трих нуртах нічого не видно, опріч відблеску неба ясного, гаїв та шпилів округи.